

یک مجموعه نفیس هنر و ادب

سبعه جامی و خمستین نظامی و امیر خسرو :

از نفیس ترین مخطوطات کتابخانه خطی آرشیف ملی کابل، یک مجموعه بزرگ ۱۷ کتاب منظوم شهکارهای زبان دریست، که آثار نظامی و امیر خسرو و جامی را در آن فراهم آورده اند ما درینجا به تفصیل آنرا معرفی میکنیم :

این کتاب به قطع بزرگ ۲۶/۵ ضرب ۳۷/۵ سانتی متر در ۴۱۳ ورق = ۸۲۴ صفحه یک نمونه نفیس خوش خطی و تصویر و نقاشی و مینیاتور است که ده صفحه اوایل کتاب نقاشی عالی رنگین مناظر و جمله کتاب ۴۳ مجلس مصور و الواح مرصع و مذهب مطالای متعدد شبیه کار هرات دارد، که بخط نستعلیق عالی ریز احمد شیرازی سال (۸۹۹ ق - ۱۴۹۳ م) در ایام عروج مکتب هرات نوشته و تصویر و تذهیب و تحریر گردیده، که تصاویر آنرا به شاگردان بهزاد نسبت توان داد، و باجودیکه در ترصیع و تزئین و تصویر این نسخه اهتمام بسیار بکار رفته باز هم خصایص هنری آن به پختگی کارشاهنامه بایسنغری نمیرسد، ولی این کتاب نفیس را در سر آمد آثار هنری مدرسه هرات توان شمرد. که دارای مزایای فراوان هنری از نظر کم و کیف هردوست.

چهر کشی افراد و تزئینات و خصوصیات البسه، عموماً خراسانی و شبیه آثار معتبر مکتب هراتست و مزیت خاص این نسخه اینست که در

(ص ۴) مجلس دوم یک صفحه کلان کامل دربار عظیم بلقیس را با تخت و تاج او تصویر کشیده و در آن جم غفیر نسوان درباری را با انواع البسه و زینتهای فاخر زنانه نشان میدهد، که اینگونه تصویر پرجمعیت بزرگ نسوان در آثار باقیمانده هنری بسیار کمست، و یک نفر محقق میتواند ازین مجلس، وضع مادی و روحی نسوان عصر تیموریه مخصوصاً طبقات اشراف را تعیین و تشخیص نماید.

درین صحنه بلقیس بر تخت نفیس بسیار ریزه کار زمین طلا با تاج زرین و سیاه و عباس سرخ و پیراهن لاجوردی نشسته و دورادور تخت او جم غفیر زنان خوش پوش با چهره های خراسانی و ماوراء النهری نشسته و ایستاده دیده میشوند، در فضای مجلس فرشتگان زیبای بالدار در پروازند، در آخر صحنه وسیع مفروش به کاشیهای رنگین خوشنما، جوی آب با رنگ تیره و حوض کوچک دارای ماهی دیده میشود بین صحنه دو تن زن رفاصه زیبادارای قدهای رسا و با لباسهای مزین میرقصند و حواشی و اطراف این صحنه آنقدر با ترنجهای گوناگون رو اشکال و خطوط و تشعیرها تزئین شده که حقیقتاً نظر رباست.

در مقابل این صفحه کلان بر صفحه متناظر بین همان حواشی ترنجی رنگین یک مجلس بزرگ مردانه است که در دامنه کوه های اسفنجی کمی سرخ رنگ، مردی با عمامه سپید متوسط و کلاه سیاه و عبا و پیراهن فاخر مزین به گل کاری ریزه با چهره خراسانی بر تختی مرصع و مطلای بسیار زیبا نشسته ولی مانند روحانیان هنر هرات، هال نور و فرآسمانی بدور چهره او دیده نمی شود، و فقط شاهی است بر تخت نشسته که فقط جنبه روحانی او را با عمامه سپید وانموده اند.

این سلیمان داستانهای ماست که بدو طرف راست و پائین تختش انواع دیوان مهیب و حیوانات واقعی و تخیلی از زرافه تا گژدم و شیر و آهو و خرگوش و پلنگ و اشتر و سگ و غیره یا رنگهای گوناگون و هم فیلی با یراق رنگی نفیس و فیلبان نیمه عربیان هندی دیده

میشوند و بطرف چپ جم غفیر مردم ریش دار تنک موی با عمایم و برخی باخود و کلاهی مانند فرنگی و چهره های خراسانی + ماوراء النهری روی گرد تنک موی معمم اند و هنرمند توانسته انواع حیوانات و دیوان انسانها را در یک صحنه فراهم آورد.

فضا و آسمان این مجلس بالای کوه های اسفنجی، رنگ طبیعی آسمانی دارد که مرغان کوچک و کلان در پرواز اند و یک پرنده با هیکل عظیم و شکل عجیب و چنکال و بال و پر بسیار دراز فضا را سراپا گرفته که این شکل تخیلی سیمرخ افسانوی باشند.

این مجلس دربار سلیمان و بلقیس ملکه او که بر دو صفحه متناظر در آغاز کتاب تصویر گردیده.

مطابق سنت نسخه های معتبر مکتب هراتست، که در آغاز شاهنامه بایسنغری (موزه گلستان ایران) و لویح جامی (اتحاد شوروی) و خمسه نظامی (انگلستان) و غیره نیز چنین صفحات متناظر مصور و مرصع منقش خارجی از متن کتب دیده میشود.

بعد ازین دو صفحه مصور متناظر تا صفحه ۱۱ همه صفحات تمام منقوش مرصع ملونبست، که رنگهای اصیل گوناگون معدنی در نقاشی ترنجا و جداول و گل کاریهای آن کار شده، ولی تمام این آرایش های فراوان به لطافت و ظرافت شاهنامه بایسنغری نیست و از آن پدید می آید که کار مکتب هرات بعد از انتقال به بخارا یا به مشهد و قزوین و شیراز کم کم همان اصالت و ظرافت خاص را از دست داده، و یا اذواق مختلف هنرمندان محیط های دیگر در آن اثر خود را گذاشته است.

ص ۵ تماماً مرصع و مطلا و ملون به لاجورد و شنگرف و اشکال و خطوط گوناگون و تشجیر و تشعیر است که دورهای مکرر ترنجهای کلان و کوچک و جد اول و گل کاریها دارد، و در بین این نقوش نظر ربا به سپید اب در متن صفحه این بیت اول مخزن الاسرار نظامی مسطور است

هست کلید در گنج حکیم الخ ...

صفحه ۶ هم تماماً نقاشی متناظر (ص ۵) است و از (ص ۷) سبب مولانا جامی در متن آغاز میشود و بعد ازین تا آخر کتاب هر صفحه سه حصه دارد :

۱. در متن صفحات هفت اورنگ جامی.

۲. بر حاشیه اول دو ستونه مزین و منقش با دندان موش نوشته

بین السطورین خمسه نظامی.

۳. بر حاشیه دوم دو ستونه خمسه امیر خسرو.

خلاي بين ابيات نقاشی ریزه دارد و برای تقسیم ستونهای پنج

جدول زنگاری با گلهای کوچک سپید اب کشیده اند، و این ترتیب

ص ۱۱ با رعایت تناظر هنری صفحات دوام میکنند.

از ص ۷ در متن تحفه الاحرار جامی و بر حاشیه اول مخزن

الاسرار نظامی و بر حاشیه دوم مطلع الانوار امیر خسرو آغاز میشود

بعد ازین تا آخر کتاب هر صفحه سه ترنج طلائی با نقاشی های

کوچک در کنج ها دارد و عناوین بین ستونهای کوچک نقاشی شده

به سپیداب نوشته شده است. در آغاز هر کتاب چه در متن آثار

جامی و چه در دو حاشیه خمسه نظامی و خمسه امیر خسرو یک

سرلوحه نفیس کوچک مرصع و منقش رنگین دارد، که در بین آن نام

کتاب و مؤلف را با سپیداب نوشته اند.

این کتاب علاوه بر صفحات گذشته منقش و ملون و مصور سابق

الذکر (۴۳) مجلس تصویر مینیاتور مربوط به مضامین کتب سه شاعر هم

دارد با قطع های مختلف ثلث و ربع و خمس صفحه یا کوچکترین از

ان در صفحات ذیل :

۳ - ۴ - ۵۲ - ۵۶ - ۶۱ - ۷۰ - ۸۶ - ۹۶ - ۱۰۹ - ۱۳۰ - ۱۴۱ - ۱۴۹

۱۸۳ - ۱۸۸ - ۱۹۳ - ۲۰۰ - ۲۰۷ - ۲۲۲ - ۲۵۰ - ۲۵۶ - ۲۷۹

۳۱۰ - ۳۱۸ - ۳۳۸ - ۳۴۶ - ۳۵۲ - ۳۵۷ - ۴۰۵ - ۴۱۹ - ۴۳۸ - ۴۵۴

۴۶ - ۴۷۱ - ۴۸۴ - ۴۹۳ - ۴۹۶ - ۵۰۲ - ۵۰۷ - ۵۱۳ - ۵۱۶ - ۵۳۳

۵۶ - ۶۷۸

این مجالس مصور خورد و کلان غالباً بقلم هنرمندان متعدد

نگاشته شده زیرا در خصوصیات هنری و چهره کشی آن فرقی دیده

شود و برخی ازین مجالس را از متن مکتوب کتاب به حاشیه های

خلاي آن هم برده اند.

ترتیب کتاب آثار سه شاعر درین مجلد ضخیم :

در متن سبعة جامی :

تحفه الاحرار صفحه ۷، سبحة الابرار ۷۷، یوسف و زلیخا ۱۹۱.

لسله الذهب ۳۳۹، سلامان و ابسال ۵۸۱، لیلی و مجنون ۶۲۵.

مردنامه اسکندری ۷۶۱.

حاشیه اول خمسه نظامی :

مخزن الاسرار ص ۷، لیلی و مجنون ۶۴، خسرو و شیرین ۱۷۹.

لیلی و مجنون مکرر ۳۲۳. هفت پیکر ۴۳۶، شرفنامه اسکندری ۵۶۵.

مقاله نامه ۷۱۸.

حاشیه دوم خمسه امیر خسرو :

مطلع الانوار ص ۷، خسرو و شیرین ۲۳۲، لیلی و مجنون ۴۶۳.

تینه سکندری ... هشت بهشت ۶۳۷.

کاتب این نسخه ضخیم و مهم که از آیات هنر خراسان شمرده

شود، خطاط ماهر این عصر احمدشیرازیست که بخط نستعلیق

نوش او یک نسخه مطلا و منقش و مصور مجالس العشاق منسوب به

سلطان حسین بایقرا با (۳۲) مجلس مصور سبک هرات در بانکی

پورهند (نمبر ۶۶۳) موجود است که تاریخ کتاب ندارد، ولی در آخر

رقم (احمد الحافظ الشیرازی) دارد.

این احمد در آخر سلسله الذهب جامی (ص ۵۸۰) مجموعه کابل

تینین رقم کرده است

چيني که بدست راست اسکندر بر تختی عالی و مزین مرصع نشسته اند، و اسکندر شخص ریش دار با چهره خراسانیست و تاجی فاخر بر سر دارد.

ترئینات و رنگ آمیزی خصایص هنری این مجلس، مانند دیگر این کتاب متعلق به فروع مکتب هراتست. (۱)

تم الكتاب المسمى بسلسله الذهب بتوفيق الملك الرب المسب الكل سبب، الفقير المستجير من كرمه من نار ذات لهب، احمد الشيرازي)

در خاتمه این مجلد ضخیم تاریخ ختم ان چنین است (ص ۸۲۶):
(تمت الخمستين والسبعه بتوفيق الله الملك المنان، فی شهور تسع و تسعين و ثمانمائه (۸۹۹ ق) این نسخه نفیس در کتابخانه امیر عبدالرحمان خان در کابل بود، و مهر کتابخانه او هم دارد بعد از آن بکتابخانه پسرش امیر حبیب الله خان انتقال یافته و مهر کتابخانه او دارد.

نمیدانم کدام وقت این نسخه صحافی شده و حواشی کاغذی اصل آنرا بریده اند، و حواشی عریض ابری خوشنمای منقش را باتمام اوراق آن چسبانده اضافه کرده اند، ولی از وقایه آن معلومست که در همین عصر امیر حبیب الله خان در سنه ۱۹۱۵ م سالیکه شیخ محمد رضا ورق، فهرست و معرفی نامه را مینوشت، یک وقایه لاکي لاجوردی رنگ روغنی را برای آن ساخته و نشان محراب و منبر بین شعاع آفتاب را در کابل بر آن زرکوبی کرده اند.

در ربیع الاول (۱۳۳۴ ق - ۱۹۱۵ م) بفرمان امیر حبیب الله خان یک صفحه معرفی و تقریظ و فهرست این کتاب را شیخ محمد رضا خراسانی بخط خوش نستعلیق در آغاز این کتاب ضم کرد، و همین مطالب را درین صفحه نوشت، که اکنون هم با آن موجود است.

با این معرفی نامه فهرست کتابهای این مجموعه بزرگ با فهرست تصاویر ضمیمه شده که اینک ما درینجا مجلس آخرین مصور این مجموعه را که بر حاشیه خارج از متن جامی بر (ص ۶۷۸) واقع شده ذیلاً معرفی میکنیم:

این تصویر مجلس مهمانی کردن خاقان چین اسکندر راست، که خاقان چین جوانیست، بی ریش تاجدار با خصایص چهره کشی